

Fenomenologija in kognitivna znanost

MATJAŽ POTRČ

POVZETEK

Fenomenologija kot znanost o pojavih se navezuje na Brentanovo razumevanje intencionalnosti. Intencionalni predmeti so dostopni s posredovanjem psiholoških stanj. Pojavoslovje in kognitivna znanost sta obe zavezani spoznanju. Predstave Brez Pravil so primer kognitivnega posplošenja konekcionista računalniške arhitekture. Teorija Dveh Ravni je predlog nadaljnje razdelave te paradigme na fenomenoloških temeljih.

ABSTRACT

PHENOMENOLOGY AND COGNITIVE SCIENCE

Phenomenology as the science of phenomena originates in Brentanian intentionality. Intentional objects are accessible through psychological states. Both phenomenology and cognitive science have to do with knowledge. Representations Without Rules paradigm cognitively generalizes the connectionist computational architecture. Two Levels Theory is the phenomenologically based elaboration of this paradigm.

1. Fenomenologija

Fenomenologijo pogosto razumejo kot znanost o idealnih bistvih. Sam pa gledam na fenomenologijo kot na znanost o pojavih. Razlikovati velja ožje in širše dojetje fenomenologije oziroma pojavoslovja, kot poimenujem to stroko.

Ožje razumevanje navezuje na Husserla, ki je fenomenologijo dejansko obravnaval kot znanost o idealnih bistvih. Širše razumevanje pa navezuje na Brentana, pri katerem je fenomenologija zasnovana kot znanost o pojavih. Sam bi pristal na širše razumevanje fenomenologije.

a. Brentano: intencionalnost

Brentano je začetnik, včasih pa ga imenujejo tudi dedek fenomenologije. Pomemben je zlasti zato, ker je v modernem času v filozofsko razpravo prvi znova vnesel srednjeveško tematiko intencionalnosti.

Intencionalnost je naperjenost, in sicer duševna naperjenost na predmete. Ko mislim na mačko, sem naperjen na mačko in je torej mačka moj predmet.

Brentano je svoje delo posvetil psihološkim raziskavam. Njegova najbolj znana knjiga nosi naslov *Psihologija z empiričnega zornega kota*. Sprva je skušal postati eksperimentalni psiholog, vendar se je zavoljo spleta zunanjih okoliščin kmalu osredotočil na filozofijo.

Kot filozof je Brentano proti prevladujočim smerem svojega časa (zlasti omalovaževalen odnos je imel do nemške spekulativne filozofije) postavil program vrnitve k Aristotelu. Glede tega je pomembno razlikovanje med živo in neživo naravo, ki ima svoj vrh v intencionalnosti: črv in človek imata predstave, denimo predstave svetlobe in teme, ki se nanašajo na stvari v okolnem svetu. Bistvena razlika z Aristotelom je Brentanovo poudarjanje zavestne osredotočenosti kot merila psihološkega. Na ta način seveda izključimo črva in ostanemo pri človeku, saj zgolj slednji ima zmožnost usmerjenosti ne le na okolni svet, ampak tudi na vsebine ali predstave, ki so same kot posredniki zopet usmerjene na stvari v tem svetu.

Brentano je imel precej učencev, med njimi tudi Meinonga in Husserla. Graški filozof Meinong je za nas še zlasti pomemben zavoljo svojega učenca Franceta Vebera, saj je slednji največji slovenski filozof. Brentanovi učenci so na različne načine pojasnjevali razmerje med intencionalnim dejem in predmetom, ki ga Brentano sam ni natančno določil.

Tako je Meinong trdil, da ni deja brez predmeta. Dopustil je tudi obstoj takšnih predmetov, ki ne obstajajo. Mar ni takšna trditev protislovna? Ne nujno. Vkolikor res načelno izhajamo od stališča, da ima vsak duševni dej svoj predmet, potem morajo imeti predmete tudi moje misli in želje v zvezi z Martinom Krpanom, pa tudi one v zvezi z zlato goro in z okroglim kvadratom. Če so to že predmeti, potem so zagotovo takšne vrste predmeti, ki ne obstajajo v zunanjem svetu. Pripada pa jim morda kakšen drug način obstoja. Martin Krpan na primer obstaja kot literarni junak. Meinong je za svojo predmetnostno teorijo trdil, da raziskuje razmerja med takšnimi in podobnimi predmeti.

Drug Husserlov učenec je bil Husserl. Ta je sprva želel biti matematik, potem pa je slišal Brentana in se je odločil postati filozof. Podobno kot so za matematika pomembna števila v smislu idealnih bitnosti, je tudi Husserl svoj pogled usmerjal k področju predmetnosti idealnih bitnosti. Te bitnosti so zanj vsebine zavesti, vendar ne kakšne vsakdanje, pač pa posebno naravnane zavesti, ki ji pravi transcendentna zavest. Tak postopek lahko razumemo, če upoštevamo, da je tudi matematik na poseben način naravnana na matematične predmete, in sicer je nanje naravnana drugače kot pa na običajne predmete v svojem svetu. Husserl se je sicer še največ ukvarjal z analizo zaznavanja. Zaznavanje je razumel kot sled pojavljanj idealnih predmetnosti.

b. Psihologija in predmet

Pojavoslovci Husserl, Brentano, Meinong in Veber so vsi nastopali proti psihologiji, vendar pa so od nje tudi izhajali. Kako naj to razumemo? Najprej velja upoštevati, da intencionalni predmeti niso dostopni drugače kot s posredovanjem psiholoških stanj. Veber tako razločuje predstave, misli, želje in stremjenja kot zvrsti med seboj enostransko odvisnih psiholoških doživljajev. Vendar pa so predmeti, na katere so ta stanja usmerjena, od psihologije neodvisni. Če je tako, potem lahko obstaja posebna znanost, namenjena zgolj raziskovanju predmetov (Meinong, Veber) ali idealnih bistev (Husserl) ter preučevanju razmerij med le-timi.

Zanimivo si je ogledati že samo zgradbo Vebrovih del. V Očrtu psihologije najprej poda vrste psiholoških doživljajev, ki edini nudijo dostop do področja predmet-

nosti. Psihološkim doživljajem pa na predmetni strani ustrezajo posebne bitnosti. Predmetnostna teorija se posveča raziskovanju razmerij med posamičnimi bitnostmi na posebnem področju predmetnosti. Predmeti, ki jih je kot področje raziskovanja odkrila prav predmetnostna teorija sama, so predpogoj njenega znanstvenega raziskovanja.

Najlažje to razumemo ob primerjavi s Husserlom, ki je bil po izobrazbi matematik. Matematik seveda sprva kot vsakdo drug psihološko doživlja števila ter razmerja med njimi. Vendar pa zanj kaj kmalu področje števil in preiskava njihovih medsebojnih razmerij ni prav nič več psihološko početje, ampak je posel posebne objektivno zasnovane znanosti, matematike. Podobno je s področjem predmetov višjega reda pri Meinhonu in s področjem idealnih bistev pri Husserlu. Na ta način je tudi razrešen paradoksalni položaj, ko sicer izhajamo od psiholoških izkustev, vendar pa pri njih ne ostanemo. Slednja nas zgolj vodijo k novemu predmetnostnemu področju.

c. Pojav

Fenomenologija je po mojem razumevanju pojavoslovje oziroma znanost o pojavih. Pojave razumem na Brentanovi sledi kot akcidenčne oziroma pritične celote, katere vsebujejo substanco kot svoj edini lastni del.

Mereologija oziroma nauk o razmerju delov in celote nas uči, da so običajne empirično obstoječe celote (tale miza) sestavljene iz več delov. Obstajajo pa tudi takšne celote, ki imajo zgolj en sam lastni del. To so pojavi. Pojav naj bo moja misel o mački. Takšen pojav je akcidenčen oziroma naključen, saj ni nujno, da mislim na mačko. Vkolikor naj že mislim na mačko, pa moja misel nujno vsebuje vtis mene samega kot mislečega. Ni pojava brez organizma. Edino pojavi so tak ne vrste bitnosti, ki imajo en sam lastni del, ta pa je organizem oziroma substanca, na kateri so pojavi nujno udeleženi. Vkolikor ni organizma, tudi misli ne more biti.

Splošni model pojava kot akcidenčne celote, ki ima substanco za svoj lastni del, je mogoče uporabiti pri razlagi različnih smeri pojavoslovja oziroma fenomenologije. Tako je pri Heideggru tu-bit substanca, ki je lastni del okolja ali sveta kot pritične oziroma akcidenčne celote.

2. Kognitivna filozofija

Kognitivna filozofija nastopa kot del kognitivne znanosti. Slednjo tvori niz znanosti, ki se ukvarjajo s preučevanjem spoznavanja. Kajti kognicija je zgolj drug izraz za spoznavanje. Nemudoma je mogoče opaziti, da obstajajo med pojavoslovjem in med kognitivno znanostjo vzporednice ravno glede spoznanja. Kognitivno znanost tvorijo vede, kot so psihologija, računalništvo, jezikoslovje, pa tudi filozofija. Filozofija skuša pojmovno pojasniti vprašanja, ki se porajajo pri razlagi in pri modeliranju spoznavnih zmognosti.

a. Predstave Brez Pravil

Morda glavna razlika med fenomenologijo ter med kognitivno znanostjo je v tem, da kognitivna znanost opusti introspekcijske metode neposrednega zrenja zavesti in uvede modele duha.

Prvi uspešni model duha je bil Von Neumannov računalnik, ki je bil funkcionalno opredeljen kot naprava, katere bistveni opis vključuje simbole ter pravila preračunavanja nad temi simboli. Hipoteza je bila, da obstaja funkcionalna ekvivalenca med takšnim računalnikom ter med človeško duševnostjo.

Pozneje se je pojavil model konekcionističnega računalnika, ki je bližje možganom in temelji na nevronom podobnih mrežnih podsimbolnih povezavah. Ker ne vsebuje pravil, hipotezi o obstoju simbolov pa se ni kaj preveč lahko odreči, nosi en širši predlog razumevanja duševnosti oziroma paradigme na podlagi konekcionistične arhitekture ime Predstave Brez Pravil (PBP).

V temelju paradigme PBP je najprej spoznanje, da tudi večšine sodijo v spisek inteligentnega obnašanja organizmov. Igranje košarke je že takšna zapletena in učinkovita, občudovanja vredna veščina. Premislek pa izkaže, da konec koncev tudi računanje ni nič drugega kot veščina, ki pravzaprav pri njej ni bistveno upravljanje s pravili. Dober matematik ne razmišlja toliko o pravilih, pač pa pravila večje uporablja pri ustvarjalnem reševanju problemov. Vkolikor skušamo večšino ponazoriti s pravili, bo kmalu prišlo do eksplozije preračunavanja. V praktičnem kontekstu namreč kratko malo ni mogoče brez izjeme s pravili zajeti vseh pomembnih dejstev.

b. Teorija Dveh Ravni

Sam predlagam Teorijo Dveh Ravni (TDR), ki jo je mogoče razumeti kot nadaljnjo razdelavo paradigme PBP.

TDR skuša združiti sestavine simbolnega in konekcionističnega modela duha ter tako omogoča nov pogled na zasnovo spoznavnih zmožnosti.

Prva raven je psihofizična oziroma fizikalna raven obdelovanja informacije. Če naj organizem zaznava, je najprej potreben njegov neposreden stik z zunanjim svetom na ravni občutkov, ki pravzaprav pomenijo podsimbolno zabeleženje fizikalne informacije iz okolja.

Druga raven je ustvarjanje lika. Ko vidno zaznavam mačko, se pojavi zaznava mačke na podlagi fizikalnega podsimbolnega ozadja. Podobno se na temelju različnih tonov pojavi lik določene melodije, denimo sklepni del Beethovnovе devete simfonije. Pri tem ni potrebno, da bi en tip lika vselej pogoji la ista kvaliteta ozadnih fizikalnih informacij. Interpretacije Beethovnovе simfonije se ob izvedbi vselej malce razlikujejo, pesem pa prepoznamo tudi, če jo na svoj način izvaja zabavni orkester.

Posebna predpostavka je, da temeljita nižja fizikalna in višja likovna raven na podobnih mehanizmih, vendar pa je način njunega oprimerjenja docela drugačen. Med njima tudi ni zveznosti, ampak prej lahko govorimo o nekakšnem preskoku. Pri tem je naše zavestno dojemanje usmerjeno na lik, ne pa tudi na podlago. Vendar je podlaga nujen pogoj za nastop lika. Lik pa je izbran iz ozadja na temelju usmerjene pozornosti organizma.

Prvo raven fizikalne podlage in drugo raven lika lahko razumemo kot dve ravni predstave, reprezentacije. Vendar pa to ni nujno.

Vkolikor smo v večji meri behavioristično nastrojeni, nam bosta fizikalna podlaga in na njej vznikli lik višje ravni zgolj dva načina odziva na okolje. Prva raven neposrednega odziva in beleženja informacij iz fizikalnega okolja daje podlago izbiri lika in odzivu nanj.

Lik ni reprezentacija oziroma predstava, vkolikor ga razumemo kot dispozicijo, ki je lastnost zapletene materije možgan, ko se organizem z njihovo pomočjo sooča s svojim okolnim svetom.

Ekologizem psihologa Gibsona je združljiv s TDR. Gibson je zanimiv, ker ima njegova ekološka teorija podobno zgradbo kakor matrika fenomenološkega pojava, koder je organizem edini lastni del oziroma substanca pojava kot sebi lastnega okolja.

Gibson je na eni strani poudarjal fizikalno okolje, denimo fizikalne lastnosti medija, kot sta zrak ali pa zopet voda, po katerih se prenaša informacija. Sama informacija

pa je zopet obeležena s pomenom, ki ga ima za določeni organizem. Informacija za organizem je po Gibsonu afordansa. To je tisto, kar se v okolju organizmu ponuja bodisi v njegovo dobro ali pa v njegovo slabo. Stol se na primer meni ponuja za sedenje. Avto pa te lahko bodisi vozi ali pa te na žalost zopet lahko tudi povozí. V vseh teh primerih bo za organizem koristno, če bo na podlagi fizikalnih ozadnih podatkov razbral lik simbolnega pomena ter se tako primerno odzval na vse, kar mu prijetnega ali neugodnega že ponuja okolje.

Ko enkrat že razumemo TDR na primeru ekologizma in modelov duha, lahko nato razločimo denimo tudi fregejevski smisel in referenco kot kombinacijo ozadnih fizikalno pogojenih podatkov in zopet likovnih podatkov višjega reda. Uvidimo tudi bližino tega z usmerjenostjo na bistva predmetov pri Husserlovih razlagah zaznavanja na podlagi okolnih zornih kotov. Zorni koti temelje na fizikalni informaciji, kakor na se organizmu avtomatično nudi v zabeleženje iz njegovega okolja, in tako tvorijo prvo temeljno raven informacije ali odziva. Takšna temeljna raven je nato možna podlaga za nastop druge ravni oblikovanih likov.

LITERATURA

- Brentano, F. (1973) *Psychologie vom empirischen Standpunkt I*, Hamburg: Meiner.
 Frege, G. (1980) "Sinn und Bedeutung" v *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Göttingen.
 Horgan, T. in Tienson, J. (1996) *Connectionism and the Philosophy of Psychology: Representational Realism Without Rules*. Cambridge, MA: MIT Press.
 Husserl, E. (1900) *Logische Untersuchungen*. Halle: Niemeyer.
 Gibson, J. J. (1979) *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.
 Meinong, A. (1977) *Ueber Annahmen*. Graz: Gesamtausgabe.
 Potrč, M. (1995) *Pojavi in psihologija*. Ljubljana: ZIFF.
 Sajama, S. (1991) *Misel in smisel*. Ljubljana: PS.
 Veber, F. (1924) *Očrt psihologije*. Ljubljana: ZTK.